

УДК 821.112.2.-82.09(436)''19'':159.923.2-055.2

САМОТНІСТЬ ЯК ВИМІР БУТТЯ ЖІНОЧИХ ПЕРСОНАЖІВ ЗБІРКИ “СИНХРОННО” ІНГЕБОРГ БАХМАНН

Діана Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000,
e-mail: svitlit@franko.lviv.ua*

Розглянуто проблему самотності жіночих персонажів збірки “Синхронно”, пов’язану з втратою відчуття особистісної ідентичності. Увагу звернуто на такі типи самотності, як комунікативна, соціальна, культурна та метафізична. Простежено чітке розмежування між самотністю як відчуженням та самотністю як усамітненням, а також спільна походна стану самотності та відчуття втрати ідентичності.

Ключові слова: самотність, ідентичність, знекорінення, усамітнення, відчуженість.

В останні десятиліття проблема самотності стала однією з провідних у філософських дослідженнях. І хоч до вивчення феномену самотності зверталися вчені XIX та XX століть, в сучасну епоху вона набула особливої ваги. У часи глобального поступу, технізації, швидкого темпу життя кожна окрема людина перетворюється на швидкоплинний механізм адаптації до нових умов, втрачаючи можливість зберегти власну ідентичність. Почуття втрати ідентичності та самотність, породжені сучасним суспільством, стають супутниками людини в нашу добу.

У філософській думці є дві тенденції тлумачення цього феномену: з одного боку, самотність, що розуміють як відчуження людини від світу та якій надають негативного значення, з другого ж, самотність як усамітнення, що веде до можливості пізнання істинності власного буття. Друге трактування поняття самотності характерне для філософії екзистенціалізму, в якій самотність інтерпретують як фундаментальну основу людського буття. Данський філософ Сьорен К’єркегор, попередник екзистенціалізму, визначав потребу людини в самотності доказом та мірилом її духовності. За Мартіном Гайдеггером, людина втрачає себе в повсякденному оточенні, бо буденність закриває перед нею її справжнє буття і тому вона не в змозі його пізнати. Бажання бути таким, як інші, спричиняє втрату особистістю її самості, і лише усамітнення гарантує їй повернення до істинного буття. Емануель Левінас, філософія якого зазнала значного впливу М. Гайдеггера, намагався розглянути не психологічне чи соціальне підґрунтя самотності, а самотність як онтологічну категорію, визначаючи її роль в загальному порядку буття. Суть самотності філософ визначив як вічну тотожність “Я” самому собі, нерозривність його зі своїм існуванням. Однак на протигагу М. Гайдеггеру він шукав шляхи виходу із замкнутості “Я”, з його самотності, пропонуючи діалогічну модель стосунків між “Я” та Іншим. Продовжує концепцію діалогу і Мартін Бубер, який розглянув проблему

самотності як феномен спілкування між людьми, коли вони відносяться один до одного не у системі “Я–Ти”, а у системі “Я–Воно”. Нездатність побачити в іншій людині щось близьке до себе, побачити в ній особистість як унікальний мікрокосм, призводить, за думкою М. Бубера, до фундаментальної внутрішньої самотності. Українська дослідниця Лілія Фльорко, аналізуючи феномен самотності в філософській думці ХХ ст., виділила та обґрунтувала кілька типів самотності, характерних для сучасної людини: колективна, культурна, еротична, метафізична, епістемологічна, комунікативна, інтраперсональна, екзистенційна, релігійна, кожна з яких ґрунтується на втраті зв'язків із світом, з іншим, чи з самим собою.

Мета цієї розвідки – дослідити феномен самотності жіночих персонажів у збірці оповідань “Синхронно” (“Simultan”, 1972) австрійської письменниці Інгеборг Бахманн та простежити його зв'язок із проблемою втрати ідентичності. Збірка містить п'ять оповідань новелістичного зразка: “Синхронно” (“Simultan”), “Проблеми, проблеми” (“Probleme, Probleme”) “Тавкіт”, (“Gebell”), “Ці щасливі очі” (“Ihr glückliche Augen”) та “Три дороги до озера” (“Drei Wege zum See”), головними персонажами яких є жінки, що страждають від порушеного сприйняття особистісної ідентичності. Оповідання тематично та ідейно продовжують романний цикл “Види смерті”, який письменниця замислила як ілюстрацію власного твердження про те, що суспільство є найбільшою сценою убивств, зображаючи насамперед не фізичні смерті своїх персонажів, а невідворотний процес руйнування людської особистості, що веде її до внутрішнього спустошення і врешті до фізичної загибелі. Як і в романах, в оповіданнях збірки “Синхронно” зображено “види смертей”, які побутують у сучасному суспільстві. Однак на відміну від центральних фігур романів жіночі персонажі оповідань не гинуть, а розробляють певні стратегії для пристосування до суспільства, які знечують біль. Всі жінки, зображені в оповіданнях, належать до різних суспільних станів, мають різний соціальний статус та різний вік, відтак перед читачем відкривається досить широка палітра жіночих доль, які поєднує відчуженість від світу, втраченість та самотність. Аналіз оповідань у руслі ідентичнісної проблематики видається цілком закономірним, позаяк тема пошуків власного “я” є наскрізною у творчості І. Бахманн, однак її дослідженню в збірці “Синхронно” було приділено вкрай мало уваги не лише у вітчизняному, а й в зарубіжному літературознавстві. Крім того, феномен самотності в творчості письменниці спеціально досі не досліджували.

Український дослідник Д. Затонський влучно охарактеризував жіночі образи останньої збірки письменниці: “...[це] жіночі постаті певного складу. Не обов'язково як дві краплі води схожі на Бахманн, але в чомусь їй за характером близькі. Жінки самостійні, працюючі, освічені, з тонким відчуттям, нервові мало не до істерії, з несамовитою думкою про самогубство і з майже містичним передчуттям ранньої смерті, близького кінця. І самотні, чужі всьому, що діється навколо” [2, с. 267–268]. Слова “самотні” та “чужі” треба розглядати як ключові в цій характеристиці, позаяк вони виражають сутнісну основу екзистенції жіночих фігур.

Протагоністки двох оповідань, що обрамлюють збірку, Надя (“Синхронно”) та Елізабет (“Три дороги до озера”), завдяки своїй флексивності, змогли досягнути певного становища у суспільстві. Надя – високооплачуваний синхронний перекладач, Елізабет – відомий фоторепортер. Професії обох жінок вимагають постійної зміни місця про-

живання, відмови від рідної мови та послуговування мовними кліше. Це призводить до негативних наслідків для них. Вони втрачають не лише зв'язок із батьківщиною, а прирікають себе на втрату чуттєвості, знекорінюються (С. Вейль). Надя перетворюється на деіндивідуалізований механізм, відмовляючись від права на власну думку, бо в іншому разі втратить вміння перекладати. Елізабет натомість втрачає можливість повернення минулого, перетворюється на вічну вигнанку. Пристосовуючись щоразу до нових умов, вони стають гомогенною частинкою спільноти та втрачають шанс на віднайдення власної окремішності, відмовляються від буттєвої можливості конституювати своє “я”. Тому стикаються із проблемою втрати відчуття ідентичності у значенні самотності (П. Рікер).

Неможливість пізнати себе, збагнути свою сутність затуляє протагоністок у буттєвий вимір самотності. Незбагненні та чужі самі собі, в процесі спілкування не здатні актуалізувати власну ідентичність, а завжди ховаються за спотвореними чи вигаданими історіями свого життя. Так Надя приховує від свого супутника у мандрівці узбережжям Італії глибоку психологічну травму, після якої не може знаходитися із кимось в одному приміщенні. А Елізабет маскує самотність за блискучими розповідями про знаменитостей, вишукані вечірки та світське життя.

Рідна мова, якої їм довелося зректися на користь професії, і мова як засіб комунікування перетворилися для них на формули для налагодження контакту. З допомогою цієї мови вони не можуть висловлювати свої почуття, кліше, якими користуються героїні, не дають їм змоги порозумітися у найважливіших буттєвих питаннях із найближчими їм людьми, бо вона втратила, за М. Гайдеггером, своє первинне значення, священний вогонь. Тому обидві жіночі фігури оповідань страждають від комунікативної самотності. Почуття та стосунки з протилежною статтю перетворилися для них, як і спілкування, на ритуальну необхідність, через що вони розучилися почувати та висловлювати почуття. Джерелом їхньої самотності є неспроможність проникнути в неповторний світ іншого й проіннятися його змістом (М. Бубер).

Таку самотність можна схарактеризувати і як культурну (Л. Фльорко), бо обидві жіночі фігури послуговуються зручними мовними стандартами, нав'язаними новітніми технологіями. Епоху, в якій живуть Надя та Елізабет, М. Гайдеггер у праці “Відчуженість” охарактеризував як таку, що втратила духовні цінності та спрямувала свій інтерес до техніки [52]. Французька жінка-філософ Сімон Вейль назвала цей процес знекоріненням, що передбачає втрату зв'язку із духовним джерелом культури та власного “я”, а відтак, прирікає людство на метафізичну самотність.

Якщо Елізабет та Надя опиняються у полі самотності через бажання реалізувати свій потенціал у житті, досягти визнання, то жінки з оповідань “Гавкіт”, “Проблеми, проблеми”, “Ці щасливі очі” самі волють ізолюватися від світу. Пані Йордан, Беатрис та Міранда свідомо відмовляються від буття у зовнішньому світі, відмежовуючись від нього фізично та духовно. Їхня самотність викликана саме потребою в усамітненні. Однак справжня причина втечі від реального світу криється в тому, що світ, який їх оточує, всім їм чужий. Пані Йордан (“Гавкіт”), самотня літня жінка, походила з іншого часу, досвідно та духовно прикута до традицій старої монархічної держави (йдеться про Габсбурзьку імперію). Віддавши свою молодість та сили єдиному синові Лео, який завдяки її старанням став визначним лікарем, професором психології, пані Йордан прирєкла себе

на одвічну самотність. Самозакоханий та егоцентричний син не має часу на відвідини старої матері, вона ж натомість жертвує найменшою радістю в житті, аби мати змогу хоча б зрідка його бачити. Рідко коли вона покидає межі власного помешкання, бо новий світ з новими технічними здобутками лякає її. Через невміння періодично позбуватися старого, зокрема й своїх минулих “я”-ідентичностей, пані Йордан не може бути відкрита новому, якісному оновленню (за Е. Левінасом). Вона застигла в старій моделі поведінки та моральних цінностях, тому не може зорієнтуватися в новому для неї світі, який вимагає від людини гнучкості та постійної “зміни” ідентичностей. Тому пані Йордан залишається на одинці зі своїм страхом перед сином, від якого залежала матеріально й ментально.

Міранда (“Ці щасливі очі”) через своє ідеалістичне прагнення прекрасного сприймає оточуючий її світ як “еманацію потворного” і тому розцінює свій хворий зір як дарунок неба: він допомагає їй відмежуватися від травматичної реальності. Заголовок оповідання також промовистий: він дослівно цитує пісню Лінкея із другої частини “Фауста” Й. В. Гете (Б. Баннаш, Й. Шнайдер): “Zum Sehen geboren, / Zum Schauen bestellt, / Dem Turme geschworen / Gefällt mir die Welt // Ihr glücklichen Augen, / Was je ihr gesehn, / Es sei, wie es wolle, / Es war doch so schön!” [12, с. 436] (“Стою я на вежі / немало вже літ, / В прекраснім безмежжі / Я бачу весь світ // Чи світле чи хмарне / Було воно там, / Здавалося гарне щасливим очам” – пер. М. Лукаша). Два останні віршовані рядки (у німецькому варіанті) перегукуються із гаслом компанії, в якій Міранда замовляє окуляри: “Бачити лише прекрасне”. Рекламне гасло набуває в оповіданні іронічного забарвлення. Ідеалізм, який сповідує Міранда, перетворює її на комічну, але водночас і дуже трагічну фігуру. Бо вона, як зауважила Беттіна Баннаш, на відміну від гетівського Лінкея, знає про потворність цього світу [10, с. 38].

Заради того, щоб жити у власному світі, зберігаючи віру в доброту людської душі, вона жертвує особистим щастям та стосунками з найліпшою подругою. Для колишнього коханого Йозефа та подруги Стасі вона вигадує історію серцеїдки Міранди, якій “наче ніколи не залежало на Йозефові” і яка тільки радітиме за них, бо вони знайшли власне щастя. Врешті, наївний Йозеф таки визнає, що “Міранда вміє спустошувати”.

Ідеалізований та естетизований світ, в який вірить Міранда, насправді виявляється лише оманною. Підміняючи світи, жінка зіштовхується з проблемою втрати ідентичності, бо не може ідентифікувати себе в координатах реального світу. Тож вона свідомо прирікає себе на самотність, прагнучи залишити за собою право прекрасного погляду на світ. Однак її намагання віднайти альтернативу для жорстокого та бруталного світу зазнає поразки. Беттіна Баннаш зауважила, що створюючи нову історію про себе, яка зовсім не відповідає реальній картині, Міранда не може створити і “гарної історії”, якої вона прагне у повсякденному житті. Бо цього разу – це історія створена для обману інших, а не заради можливості “виживання” (“Überleben”) [10, с. 38]. Письменниця знову ж таки зіронізувала: бажання Міранди бачити прекрасне завершується натуралістичною сценою її травмування: “... вона таки прийде до готелю із тим багрянцем, із печаттю пекучої ганьби на обличчі та тілі, вона ще бачить двері, але не бачить, що стулки дверей не хочуть відчинитися в її бік, а одна стулочка відчинилася до неї, і в останню мить, коли двері відкидають її, сиплячи на неї градом битого скла, поки їй стає тепло від удару та крові, що струменить із рота та носа, вона встигає подумати: Бачити тільки прекрасне” [8, с. 371–372].

Беатрис (“Проблеми, проблеми”) відмовляється від суспільства та його правил, бо вони вписуються в межі “нормальності”, які вона намагається подолати. Будь-які конвенційні ролі обтяжують її, вона не прагне опанувати професію, досягнути успіхів у кар’єрі, створити сім’ю, а живе на гроші матері в невеличкій кімнаті квартири своєї тітки Михайловіч. Все її життя – це втеча від світу, в якому вона вбачає загрозу для себе, і тому єдиним її бажанням та метою життя стає сон, у забутті якого вона рятується від реальності: “Якщо б хтось колись запитав її, а вона, хоч у це важко повірити, дала відповідь на запитання, що вона вважає найкращим у житті, як вона любить проводити час, що є її мрією, найпотаємнішим бажанням, метою життя, то вона, мабуть, із заспанним захопленням мовила б: Ніщо, окрім сну!” [8, с. 319]. Залишаючись інфантильною жінкою зі штучно створеним образом ляльки, вона гарантує собі відносний захисний фасад. Однак як тільки внаслідок невдалих маніпуляцій косметолога її казковий образ руйнується, розсипається на шматки й світ, з яким вона може ідентифікувати себе. Спроба створити ідентифікацію в реальному житті обертається для неї невдачею, бо вона відкидає усі суспільні норми, залишаючись самотньою. Навіть стосунки з коханцем Ерихом були для неї надто обтяжливими і погодилася вона на них лише для того, щоб сплачувати світу данину. Спілкування із ним перетворюється на “вулицю з одностороннім рухом”: всі розмови обертаються лише довкола проблем Ериха й ніколи не торкаються життя Беатрис. Вона ж натомість навчилася відсутньо вислуховувати його скарги, бо вважала, що лише так зможе йому допомогти: “Й вона сиділа там цілу годину і точно знала, що не може йому нічим допомогти, це нікому не було до снаги, але вона намагалася відволікти його увагу на себе, бо так було ліпше, коли Ерих уважав, що відповідальний і за неї, тоді він принаймні міг відволіктися від своєї Гуггі, звичайно, вона не була ще однією великою часткою його нещастя, та перед ним цю частку треба було зробити трохи більшою, щоб він цілком не потону в великому нещасті” [8, с. 326].

На перший погляд може здатися, що Беатрис – негативний персонаж, карикатурний образ жінки з обкладинки глянцевого журналу. Проте її постать цікава насамперед тим, що дає змогу показати тотальність руйнівного впливу суспільства: забуття у сні, втеча від реальності – це мовчазний протест проти норм суспільства, яке вимагає вживання в чужі ролі і спричиняє втрату відчуття ідентичності. Образ Беатрис перетворюється на типового представника сучасності: “Ми спимо, перетворюємося на сновид, бо боїмося сприймати світ, який нас оточує” [9, с. 198], – сказала І. Бахманн у промові “Людя треба казати правду”. Випадок Беатрис – не поодинокий, більшості сучасних людей від страху перед світом та збайдужінням до оточуючих людей, загрожує провалля сну, який у цьому значенні вживатиметься уже метафорично й розглядатиметься як “несправжнє буття”. Такими ж сновидами по суті є й інші протагоністки І. Бахманн: Надя, яка, наче сновидка, наздоганяла власними чужомовні фрази, Елізабет, для якої особисте буття скидалося на художній фільм, Ерих, бо йому також потрібна інша історія, й він не хоче чи не може побачити трагізм свого життя й Міранда, бо свідомо відмовляється споглядати потворне інферно.

Для всіх персонажів збірки оповідань “Синхронно” характерна метафізична самотність, бо вони сприймають світ як ворожий та такий, що загрожує їхній сутності. Тому вони не можуть віднайти свого місця у ньому, намагаються втекти у субреальність. Однак добровільне усамітнення (Беатрис, Міранда, пані Йордан) не призводить до

пізнання свого істинного буття (М. Гайдеггер), бо може відбуватися лише за присутності іншого. Для прикладу, лише в процесі спілкування старенька пані Йордан та Франциска розуміють жорстокість власного сина та чоловіка. Це єдине оповідання збірки, в якому відбувається порозуміння між жінками, бо вони не ховаються за вигаданими історіями, а знаходять у своєму співрозмовникові себе самих. Вони ідентифікують себе з одним типом жертви, страждаючи від егоцентричності найближчої їм людини: мати закінчує життя у старечому божевіллі, а Франциска згасає духовно й фізично.

Соціологічна теорія ідентичності Л. Краппманна та психоаналітична Е. Ериксона передбачає вдале конституювання “я”-ідентичності лише у переживанні її серед інших. У цьому аспекті важливу роль надано мові та комунікуванню. Однак жіночі персонажі збірки “Синхронно” не можуть конституювати самість у такий спосіб, а натомість потрапляють у замкнене коло: втративши ідентичність, вони приречені на самотність, а самотність своєю чергою не дає їм змоги сконструювати нову модель ідентичності, бо вони закриті від світу та людей, що їх оточують. Всі протагоністки, не залежно від того, чи свідомо обирають самотність, чи змушені з нею миритися, стикаються з проблемою соціальної ізоляції, бо не здатні дослухатися до інших чи просто не бажають їх чути, що супроводжується постійним страхом, бажанням втекти в приватне життя. Історична та соціальна дійсність закривається перед ними, зникаючи з їхнього досвіду. І хоч вони продовжують жити, на відміну від жіночих образів романного циклу “Види смерті”, їхнє буття приречене на порожнє існування. Відтак, самотність жіночих персонажів стає важливим маркером втрати відчуття ідентичності й водночас бар’єром на шляху вдалої ідентифікації. Почуття самотності та втрати “я”-ідентичності жіночих образів оповідань мають спільне підґрунтя, а саме існування у механізованому та позбавленому духовності та чуттєвості суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вейль С. Знекорінення. Лист до клірика / Сімона Вейль. – К. : Дух і літера, 1998. – 297 с.
2. Затонський Д. В. Шлях через ХХ століття: Статті про німецькомовні літератури / Д. В. Затонський. – К. : Дніпро, 1978. – 304 с.
3. Марчук О. В. Інтерсуб’єктивний вимір процесу ідентифікації особистості : [Електронний ресурс] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : центр духовної культури, – 2006. – № 57. – Режим доступу до журн. : http://www.filosof.com.ua/Journal/M_67/Marchuk.htm
4. Предмет і проблематика філософії : [навчальний посібник] / за заг. ред. М. А. Скринника, З. А. Скринник. – Львів : Львівський банківський інститут Національного банку України, 2001. – 485 с.
5. Рікер П. Сам як інший / Рікер Поль ; [пер. з фр.]. – 2-ге вид. – К. : Дух і літера, 2002. – 458 с.
6. Фльорко Л. Я. Самотність людини як проблема сучасної європейської філософії : автореф. дис... канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 / Фльорко Лілія Ярославівна. – МОНУ ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 16 с.
7. Хайдеггер М. Отрешенность : [Електронний ресурс] / Мартин Хайдеггер. ; [пер. С нем. Солодовников А.]. – 1991. – Режим доступу до інформації: <http://www.philosophy.ru/library/heideg/estr.html>

8. *Bachmann I.* Werke in 4 Bänden, Bd. 2 : Erzählungen / Ingeborg Bachmann [Hrsg. von Kristine Koschel und Inge von Weidenbaum]. – München : Piper, 1984. – 608 p.
9. *Bachmann I.* Wir müssen wahre Sätze finden. Gespräche und Interviews / Bachmann I. ; [Hrsg. von Christine Koschel und Inge von Wiedenbaum]. – München : Piper-Verlag, 1983. – 164 s.
10. *Bannasch B.* Von vorletzten Dingen. Schreiben nach “Malina” : Ingeborg Bachmann “Simultan”-Erzählungen / Bettina Bannasch. – Würzburg : Königshausen und Neumann, 1997. – 255 s.
11. *Erikson E. H.* Identität und Lebenszyklus / Erik H. Eikson. – 1. Aufl. – Frankfurt/Main : Suhrkamp, 1973. – 224 s.
12. *Goethe J.W.* Sämtliche Werke. 1 Abt.: Bd. 7/1 : Faust. Texte / Kommentare [Hrsg. von Albrecht Schöne]. – Frankfurt am Main. : Deutscher Klassiker Verlag, 1994. – 580 s.
13. *Krappmann L.* Soziologische Dimensionen der Identität. – 3. Aufl. – Stuttgart : Klett, 1973. – 232 s.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

LONELINESS AS FEMALE CHARACTERS DIMENSION OF EXISTENCE IN INGEBORG BACHMANN’S STORY COLLECTION “SIMULTANEOUSLY”

Diana Melnyk

*The Ivan Franko National University of L`viv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000,
e-mail: svitlit@franko.lviv.ua*

The article deals with the problem of loneliness of the female characters in collection “Simultaneously” (Simultan, 1972) in connection with the loss of feeling of personal identity. Attention is applied to such types of loneliness as communicative, social, cultural and metaphysical. It is distinguished among concepts of loneliness as solitude and loneliness as estrangement. The loneliness as estrangement is interpreted as indicating factor of identity loss.

Key words: loneliness, identity, loss of roots, solitude, estrangement.

**ОДИНОЧЕСТВО КАК ИЗМЕРЕНИЕ БЫТИЯ ЖЕНСКИХ
ПЕРСОНАЖЕЙ СБОРНИКА “СИНХРОННО”
ИНГЕБОРГ БАХМАНН**

Диана Мельник

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000,
e-mail: svitlit@franko.lviv.ua*

Рассмотрено проблему одиночества женских персонажей сборника “Синхронно”, связанных с потерей у них ощущения личностной идентичности. Внимание обращена на такие типы одиночества, как коммуникативное, социальное, культурное и метафизическое. Прослежено четкое разграничение между одиночеством как отчуждением и одиночеством как уединением, а также общий базис состояния одиночества и чувства потери идентичности.

Ключевые слова: одиночество, идентичность, утрата корней, уединение, отчужденность.